

СИНТАКСИЧНА СИНОНІМІЯ ЯК МОВЛЕННЄВА ІННОВАЦІЯ (на матеріалі сучасної французької художньої прози)

А.В. Лепетюха, канд. філол. наук (Харків)

Ця стаття присвячена дослідженню моно- та поліпредикативних висловлень з синтаксичною синонімією як мовленнєвих інновацій, що набувають нових емерджентних (ко(н)текстуальних) значень залежно від інтенції мовця на кінцевому, усвідомленому етапі його ментальної активності у процесі каузативу (породження) мовно-мовленнєвого акту. Синонімічні висловлення розглядаються як заздалегідь незапланований результат творчої діяльності суб'єкта мовлення, котрий актуалізує преференціальну для певного ко(н)тексту синонімічну структуру, семантично наближену до системної (мовної) стрижневої конструкції, орієнтуючись тією чи іншою мірою на співрозмовника. Вторинні системні синонімічні побудови, котрі реалізуються комунікантом в інших комунікативних ситуаціях, характеризуються синтаксичною різноформленістю та різними рівнями семантичної схожості з преференціальною та стрижневою конструкціями, з якими вони вступають у спіралеподібні семантико-синтаксичні взаємозв'язки. Це дозволяє виявити ступінь взаємообумовленості та взаємовизначення усіх складників поля емерджентних значень висловлень з синтаксичною синонімією.

Ключові слова: емерджентне значення, мовленнєва інновація, преференціальна структура, синтаксична синонімія, стрижнева конструкція.

Лепетюха А.В. Синтаксическая синонимия как речевая инновация (на материале современной французской художественной прозы). Эта статья посвящена исследованию моно- и полипредикативных высказываний с синтаксической синонимией как речевых инноваций, которые приобретают новые эмерджентные (ко(н)текстуальные) значения в зависимости от интенции говорящего на конечном, осознанном этапе его ментальной активности в процессе каузативу (порождения) рече-языкового акта. Синонимические высказывания рассматриваются как заранее незапланированный продукт творческой деятельности субъекта речи, который актуализирует преференциальную для определённого ко(н)текста синонимическую структуру, семантически приближённую к системной (языковой) стержневой конструкции, ориентируясь в той или иной мере на собеседника. Вторичные системные синонимические построения, реализующиеся говорящим в других коммуникативных ситуациях, характеризуются синтаксической разноформленностью и различными уровнями семантического сходства с преференциальной и стержневой конструкциями, с которыми они вступают в спиралевидные семантико-синтаксические отношения. Это позволяет выявить степень взаимообусловленности и взаимопредопределения всех составляющих поля эмерджентных значений высказываний с синтаксической синонимией.

Ключевые слова: преференциальная структура, речевая инновация, синтаксическая синонимия, стержневая конструкция, эмерджентное значение.

Lepetiukha A.V. Syntactical synonymy as a discourse innovation (on the material of Modern French Fiction). This paper focuses on the studies of mono- and polypredicative utterances with a syntactical synonymy as discourse innovations which acquire the new emergent (co(n)textual) meanings according to the intention of speaker in the final conscious phase of his mental activity in the process of causation (formation) of speech act. Synonymic utterances are considered as a beforehand unplanned product of creative activity of a subject of speech who focuses in one way or another on the interlocutor and actualizes in some co(n)text a preferential synonymic structure semantically approaching to the systemic (linguistic) pivotal construction. The secondary systemic synonymic constructions that are realized by the speaker in others communicative situations and are others syntactical structures and different levels of semantic similarity with preferential and pivotal constructions maintain the helical semantic and syntactical rapports with the last. This fact allow to reveal the degree of interconditionality and intredetermination of all the components of field of emergent meanings of utterances with syntactical synonymy.

Key words: discourse innovation, emergent meaning, pivotal construction, preferential structure, syntactical synonymy.

Актуальність статті полягає в тому, що у сучасному вітчизняному та зарубіжному мовознавстві відсутній аналіз явища синтаксичної синонімії (далі – СС) як мовно-мовленнєвої інновації з ко(н)текстуальними емерджентними значеннями, котрі формуються у результаті творчої діяльності комуніканта на фінальному етапі каузації мовно-мовленнєвого акту. Об'єктом дослідження виступають моно-та поліпредикативні висловлення з СС сучасного французького художнього дискурсу. Матеріалом для аналізу слугували франкомовні художні твори ХХ століття. Предметом дослідження є СС на рівні синтагм та висловлень у сучасній французькій художній прозі. Метою роботи є дослідження СС у синтагмах та висловленнях сучасного французького художнього дискурсу як мовленнєвих інновацій у структурно-семантичному континуумі у межах поля емерджентності.

Вивчення процедури породження дискурсивних одиниць-мовленнєвих інновацій (зокрема висловлень і синтагм з СС) базується на протиставленні понять творчість / креативність. Під творчістю у цьому дослідженні розуміється процес використання мовцем мовленнєвих інновацій для передачі необхідного смислу під час каузації мовно-мовленнєвого акту. Цей процес покривається терміном «креативність», тобто здатність створювати їх у певній комунікативній ситуації. Лінгвокреативність мовця як центральна метамовна одиниця лінгвістичного опису проявляється: 1) на рівні онтології; 2) на рівні епістемології; 3) у конструюванні самих мовно-мовленнєвих одиниць.

Модифікації епістемологічного мислення визначають спрямування творчості у мовній системі та у конкретних мовно-мовленнєвих актах. «Значну частину мовних уживань можна розглядати як творчу діяльність, оскільки звичайно ми діємо у не до кінця прорахованих умовах, в унікальних контекстах, котрі змінюються. Дійсно, вибір мовця із низки альтернативних засобів при всій удаваній легкості носить евристичний, інтуїтивний, тобто, тією чи іншою мірою, творчий характер» [7, с. 161]. Здатність до творчих модифікацій від початку закладена у будь-якому акті вербальної комунікації. Механізм побудови мовленнєвих інновацій залежить від суб'єктивного бачення світу продуцентом, котрий створює свій ідіолект. «Новотво-

рення (...) первісно належить виключно сфері мовлення, воно – випадкова творчість окремої особи» [18, с. 227].

Креативно-творча діяльність суб'єкта мовлення найбільш очевидно проявляється у двох сферах: у сфері номінації, тобто у пошуках слова як називання, та у сфері комунікації, тобто у процесах реалізації одиниць ментальної інформації. Свідомість комуніканта відбирає з концептуальної картини світу ті асоціації, яких не існує зовні, та репрезентує їх за допомогою інтеріоризованих засобів, що обслуговують феномен креативно-творчої діяльності. Остання характеризується неоднорідністю, оскільки вона включає як когнітивні параметри, так і поведінкові, а також знання індивідуальних особливостей співрозмовника для досягнення мети адресанта. Отже, мовець орієнтується тією чи іншою мірою на певного адресата як при відборі мовного матеріалу, так і при побудові та оформленні висловлень. На довербальному рівні мовно-мовленнєвого акту виникає «інтенціональне» мовця (те, що він хоче сказати, зміст його думки), яке актуалізується у мовленні у формі позначуваного [4, с. 97].

У мові спостерігається іманентний універсум значень (світ елементів значень), у мовленні – світ його маніфестацій (світ угруповань елементів, що реалізуються позначуваними). Універсум значень знаку часто знаходиться у розриві зі світом маніфестацій цих значень [2, с. 145]. У такому разі йдеться не тільки про види слів, що вживаються у дискурсивних формаціях, але також (перш за все) про види конструкцій, у яких вони сполучаються. Такі конструкції є конвенціональними тільки у мові, оскільки слова «змінюють смисл» при переході від однієї дискурсивної формації до іншої у залежності від комунікативної інтенції суб'єкта мовлення. Отже, при комутації різних мовно-мовленнєвих знаків мовець використовує так звані «суб'єктивними» [16, с. 174], тобто дискурсивні маркери суб'єктивності інтонаційного, лексичного, синтаксичного та іншого характеру, що становлять мовленнєві інновації або є складниками таких побудов.

При переході від рівня фонем до рівня висловлення ми звільняємось від «пут» мовної системи та досягаємо такої свободи, коли мовець говорить «те, що ніколи не буде почуто двічі» [15, с. 104].

Антиномія «творчість / система», без сумніву, виявляє ознаки взаємозалежності: наявність одного елементу передбачає наявність другого; отже, творчість, насправді, припускає існування певної системи, яку вона порушує, а всіляка система виникає лише як результат передуючої творчості. «Система є необхідним доповненням творчості у межах мовно-мовленнєвої діяльності, отже, протиставлення мова / мовлення за аналогією повторюється у галузі мовлення у вигляді протиставлення «система / творчість»» [2, с. 144], або «креативність / творчість», оскільки у когнітивному плані антиномія «креативність / творчість» відповідає різним режимам ментальної активності людини: креативність мовця виявляється у неусвідомленій ментальній активності, коли результат діяльності психомеханізмів представляється у лінгвістичних знаках, котрі характеризують класифікацію об'єктивних властивостей реальності або ж являють собою принцип бачення членування реальності суб'єктом. Мовлення «провокується» процесуальною когнітивною діяльністю суб'єкта та становить «народження та конструювання нового на основі синтезу старого» [9, с. 34]. Когнітивно-процесуальний режим мовлення є усвідомленим, активним, відповідним творчій діяльності [11, с. 8–9]. У теорії лінгвістичної ментальності йдеться у такому разі про заздалегідь запланований «кінцевий продукт», тобто мовно-мовленнєвий акт.

Мовленнєві інновації не плануються суб'єктом мовлення, а реалізуються, як правило, спонтанно, на кінцевому етапі оперативного часу продукування висловлення у мовно-мовленнєвому акті. При актуалізації мовно-мовленнєвих інновацій (суб'єктивем) виникають емерджентні, тобто незапрограмовані ко(н)текстуальні значення простих та складних мовно-мовленнєвих знаків [12, с. 63], котрі «не піддаються редукціоністському аналізу» [10, с. 7]. Т.В. Жеребило трактує емерджентність як «прирощування смислу у процесі функціонування мовних, зокрема лексичних одиниць» [6, с. 84] у дискурсивних формаціях. Н.Н. Альбеков. зазначає, що «якщо розглядати емерджентність на рівні мовної системи у цілому, то емерджентні якості

з'являються як результат синергування мовних ресурсів на основі інваріантних моделей мовної системи у процесі конструювання сутнісного цілого [1, с. 5]. Н.С. Олизько розуміє під емерджентністю появу спонтанно виникаючих якостей, що не є характерними для окремо взятих ієрархічних рівнів (інтертексту, дискурсу або інтердискурсу), але притаманних системі як цілісному функціональному утворенню [14, с. 85]. М.С. Каган підкреслює, що цілісні, складні і надскладні системи є доступними пізнанню саме у своїй цілісності і тому не припускають звичного аналітичного розчленування і оперування кожною частиною окремо, оскільки система становить щось більше, ніж сума її складників [8, с. 50]. В.В. Бабайцева говорить про цілісність значення словосполучень, оскільки далеко не завжди граматичну семантику словосполучень можна «вивести» із суми категоріальних значень їх компонентів, у словосполученнях елементи можуть змінювати свої значення під впливом тих відношень, які утворюються між ними [3, с. 184].

У процесі породження мовно-мовленнєвого акту для мовленнєвих інновацій з СС характерні наявність складних мовно-мовленнєвих знаків у вигляді домінуючого елементу (структури-сателіту, або преференціальної структури), під яку підстроюються усі вторинні синонімічні конструкції, а також принцип «золотого поділу», котрий являє собою «з'єднання повороту навколо певної вісі з переносом уздовж цієї вісі» [5, с. 97]. Співвідношення структурно більшої і меншої частин системи емерджентних значень при цьому є таким, що більша частина урівноважується меншою на новому витку дискурсивної формації, або навпаки, менша (більша) частина передбачається більшою (меншою) у структурному та/або семантичному планах. Отже, емерджентні значення синтаксичних синонімів як мовленнєвих інновацій виникають у структурно-семантичному континуумі у межах поля емерджентності, в якому виявляється варіативний потенціал системної стрижневої одиниці (деномінативного ядра) згідно з інтенцією суб'єкта мовлення.

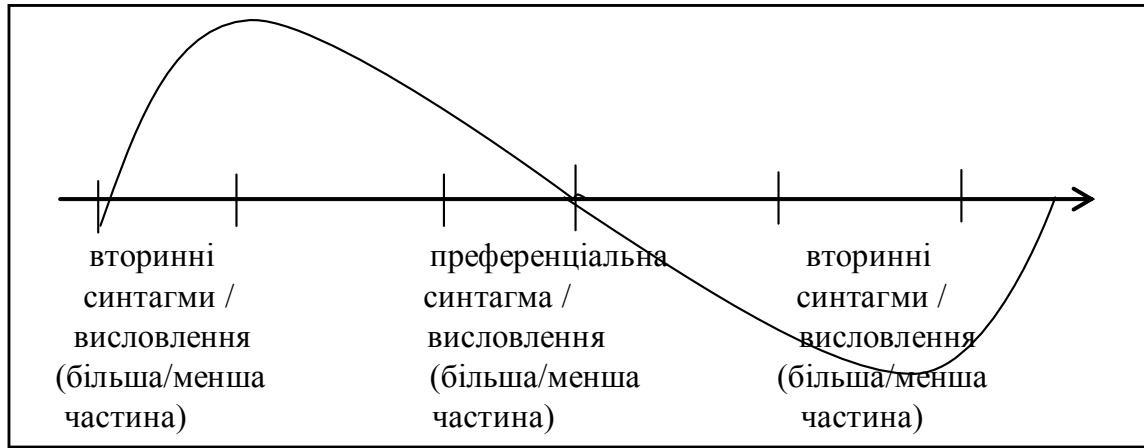

Рис. 1. Поле емерджентних значень дискурсивних одиниць з СС

Таким чином, на вісі руху оперативного часу породження мовно-мовленнєвого акту у полі емерджентних значень преференціальна структура з СС, що обирається мовцем для побудови певного ко(н)тексту, займає центральну позицію, у той час, як вторинні синтаксично різнооформлені синтагми / висловлення з СС залежно від ступеня семантичної схожості розташовані з обох боків від синоніму-сателіту. Між цими синонімічними побудовами спостерігаються спіралеподібні семантико-синтаксичні взаємозв'язки, що виявляють ступінь взаємообумовленості та взаємовизначення таких конструкцій. Преференціальні синонімічні синтагми / висловлення з різними синтаксичними опціями (структурами) можуть змінюватися залежно від певного ко(н)тексту на фінальному етапі каузації мовно-мовленнєвого акту, наприклад:

(1) *A nuit tombée, sans doute, on allumerait les bougies rouges dans les flambeaux.* (J. Green)

У наведеному висловленні з СС преференціальною в даному ко(н)тексті є синонімічна синтагма-суб'єктивема *a nuit tombée* з певною синтаксичною опцією (дієприкметниковий зворот), тоді як близькі за значенням вторинні синтагми з різними опціями: *lorsque / quand la nuit serait tombée, une fois la nuit tombée, sitôt la nuit tombée* тощо актуалізуються мовцем в інших ко(н)текстах.

Отже, породження мовленнєвих інновацій у вигляді суб'єктивем з певними ко(н)текстуальними емерджентними значеннями під час креативно-творчої діяльності мовця у мовно-мовленнєвому акті, в якому транспонуються ментальні операції та мовна структура, схематично виглядає так:

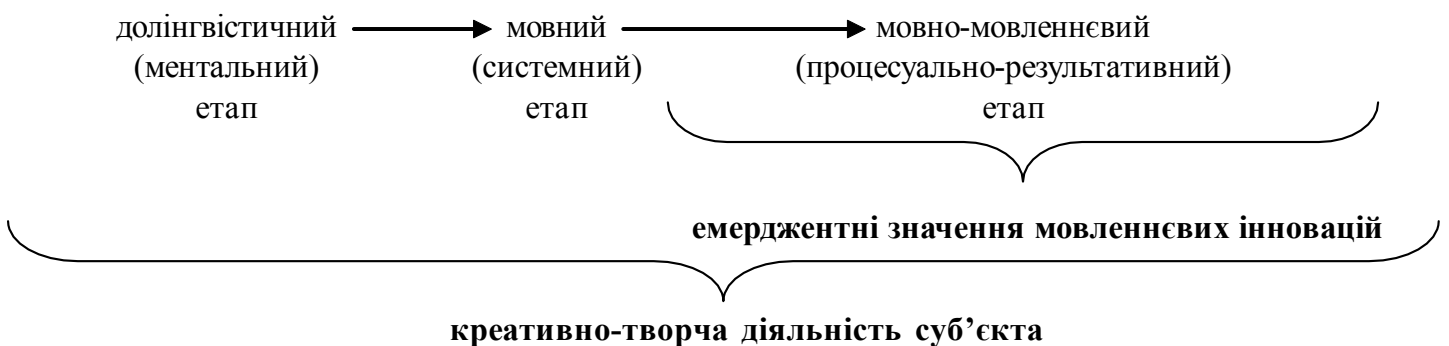

Рис. 2. Мовленнєві інновації у процесі каузації мовно-мовленнєвого акту

К. Мец зауважує, що «власне лінгвістичні закони зупиняються в інстанції, де компоновання стає вільним» [17, с. 84]. Механізми трансформування висловлень залишають від попереднього планування тільки окремі «віхи», за якими слухач повинен

реконструювати всю заплановану стрижневу структуру. У результаті деякі суб'єктивими з СС, набуваючи нових емерджентних значень, стають синтаксично «аграматизованими» [13, с. 50], наприклад:

(2) *Sitôt maîtrisée sa monture, Skiath cherche d'où lui est venu un secours aussi opportun.*

(Ch. Léourier)

У наведеному поліпредикативному висловленні з СС ініціальна синтагма становить аграматизовану мовленнєву інновацію, оскільки при узгодженні дієприкметника минулого часу у роді та числі у синтагмах наведеного типу інверсія неможлива: *sitôt sa monture maîtrisée*. Подана побудова є граматично «правильною» лише за наявності нетривалої паузації (коми) та предикативної синтагми після номінального компоненту: *sitôt maîtrisée, sa monture* + предикат. Порівняймо з таким прикладом неаграматизованої мовленнєвої інновації з СС:

(3) *Sitôt perçu, le mot déclenchait un pot pourri sans transitions.* (J. Perret)

Таким чином, емерджентні значення спонтанних моно- та поліпредикативних мовленнєвих інновацій з синтаксичною синонімією, котрі виникають на кінцевому етапі породження мовно-мовленнєвого акту, становлять продукт творчої діяльності індивідуума, який актуалізує одну з потенціальних (мовних) синтаксичних опцій, семантично та синтаксично пертинентних у певному ко(н)тексті. Перспективним вважаємо подальше дослідження висловлень з синтаксичною синонімією як мовленнєвих суб'єктивем у межах поля динамічної взаємодії синтаксису, семантики і прагматики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альбеков Н.Н. Эмерджентность как компонент инвариантно-вариативной структуры переводных текстов : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н.Н. Альбеков. – Ставрополь, 2009. – 23 с.
2. Арош К. Семантика и переворот, произведённый Соссюром: язык, речевая деятельность, дискурс // К. Арош, П. Анри, М. Пешё // Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса. – М. : ОАО ИГ «Прогресс», 1999. – С. 137–157.
3. Бабайцева В.В. Система членов предложения в современном русском языке : учеб. пособие для студ. пед. ин-тов / В.В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1988. – 159 с.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 447 с.
5. Вейль Г. Симметрия / Г. Вейль. – М. : Наука, 1968. – 191 с.
6. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов / Т.В. Жеребило. – Назрань : ООО «Пилигрим»,

2010. – 486 с.
7. Ирисханова О.К. О понятии креативности и его роли в метаязыке лингвистических исследований [Текст] / О.К. Ирисханова // Когнитивные исследования языка. Исследование познавательных процессов в языке : сб. науч. тр. – М. : Ин-т языкознания РАН, ТГУ им. Г.Р. Державина : Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2009. – Вып. 5. – С. 158–171.
8. Каган М.С. Эстетика как философская наука / М.С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1997. – 544 с.
9. Кубрякова Е.С. Язык пространства и пространство языка. К постановке проблемы / Е.С. Кубрякова. – М. : Изд-во АН, 1997. – 85 с.
10. Медведева Н.О. Структура, семантика та прагматика сегментованих висловлень у сучасному французькому художньому дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / Н.О. Медведева. – Київ, 2015. – 20 с.
11. Минкин Л.М. Феноменология, эпистемология, психосистематика и психомеханика языка / Л.М. Минкин // Вісник Київ. нац. лінгв. ун-ту. – 2009. – Т. 12. – № 1. – С. 7–19.
12. Мінкін Л.М. Дискурс у системно-функціональному просторі мови / Л.М. Мінкін, А.В. Лепетюха // Когнітивно-прагматичні дослідження професійних дискурсів : матеріали П'ятої наук. конф. з міжнар. участю (19 березня 2016 року). – Харків, 2016. – С. 61–64.
13. Норман Б.Ю. Диффузный характер языковых знаков, динамичность синтаксической структуры и речевая свобода носителя языка / Б.Ю. Норман // Дискурс, социум, креативность : колл. монография. – Нижний Тагил : Нижнетагил. гос. соц.-пед. академия, 2012. – С. 42–56.
14. Олизько Н.С. Синергические принципы организации художественного дискурса постмодернизма / Н.С. Олизько // Вестник Челябин. гос. ун-та. – 2009. – № 10. – С. 84–87.
15. Якобсон Р.О. В поисках сущности языка / Р.О. Якобсон // Семиотика. – М. : Радуга, 1983. – С. 102–117.
16. Êerbrat-Orecchioni C. L'énonciation / Ń. Êerbrat-Orecchioni. – P. : Armand Colin, 1999. – 270 p.
17. Metz Ch. Essais sur la signification au cinéma / Ch. Metz – P. : Klincksieck, 1968. – 246 p.
18. Saussure F. de Cours de linguistique générale / F. de Saussure. – P. : Payot, 1986. – 331 p.

ДЖЕРЕЛА

ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Green J. Moïra / J. Green. – P. : Plon, 1972. – 256 p.
2. Lйourier Ch. La loi du monde / Ch. Lйourier. – P. : Editions J'ai lu, 1990. – 222 p.
3. Perret J. Roucou / J. Perret. – P. : Editions Gallimard, 1984. – 256 p.

REFERENCES

- Albekov, N.N. (2009). *Emergentnost kak komponent invariantno-variantivnoy structure. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Emergency as the component of invariant and variable structure. Cand. filol. sci. diss. synopsis]*. Stavropol. 23 p. (in Russian).
- Arosh, K., Anri, P., and Peshio, M. (1999). *Semantika i perevorot, proizvedionny Sossiurom: yazyk, rechevaya deyatelnost, diskurs [Semantic and revolution made by Saussure: language, speech, discourse]*. In P. Serio (ed.). *Kvadratura smysla. Frantsuzskaya shkola analiza diskursa [Quadrature of Sense: French School of discourse Analysis]*. Moskva: OAO, IG «Progress» Publ, pp. 137–157
- Babaitseva, V.V. (1988). *Sistema chlenov predlogeniya v sovremennom russkom yazyke [System of terms of proposition in modern Russian]*. Moskva: Prosveshchenie Publ.
- Benvenist, E. (1974). *Obshchaya lingvistika [General linguistics]*. Moskva: Progress Publ.
- Gerebilo, T.V. (2010). *Slovar lingvisticheskikh terminov [Dictionary of linguistic terms]*. Nasran: OOO «Pilgrim» Publ.
- Iriskhanova, O.K. (2009). *O poniatii kreativnosti i iego roli v metazyazyke lingvisticheskikh issledovaniy [The notion of creativity and its role in the metalanguage of linguistic studies]*. *Sbornik nauchnykh trudov ÒGU im. G.R. Derzhavina. – Collection of scientific papers of G.R. Derzhavin Institute of linguistics, 5*, 158–171 (in Russian).
- Kagan, M.S. (1997). *Estetika kak filosofskaya nauka [Aesthetics as philosophical science]*. Sankt-Petersburg: Petropolis Publ.
- Kerbrat-Orecchioni, C. (1990). *Enonciation*. Paris: Armand Colin Publ.
- Kubriakova, E.S. (1997). *Yazyk prostranstva i prostranstvo yazyka. K postanovke problemy [Language of space and space of language. Stating the Problem]*. Moskva: AN Publ.
- Medvedeva, N.O (2002). *Struktura, semantika ta pragmatyka segmentovanykh vysloven u suchasnomu frantsuzkomu dyskursi. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Structure, semantic and pragmatic of segmentary utterances in modern French fiction. Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Kyiv. 20 p. (in Ukrainian).
- Metz, Ch. (1968). *Essays on signification in the cinema*. Paris: Klincksieck Publ.
- Minkin, L.M. (2009). *Fenomenologiya, epistemologiya, psichosystematika i psichomekhanika yazyka [Phenomenology, epistemology, psychosystematics and psychomechanics of language]*. *Vistnyk Kyiv. nats. ling. un-tu. – Kyiv national linguistic university messenger, 1*, 7–19.
- Minkin, L.M., and Lepetiukha, A.V. (2016) *Discourse in the systemic and functional space of language. Materialy 5 naukovoï konferentsii z mizhnarodnoyu uchastiu 12 Berezniya 2016 Kharkiv. [Proc. 5th Int. Conf. 12 Marth 2016, Kharkiv]*. Kharkiv, 61–64.
- Norman, B.U. (2012). *Diffusnyi kharakter yazykovykh znakov, dinamichnost sintaksicheskoi structure i rechevaya svoboda nositelia yazyka [Diffuse nature of linguistic signs, dynamism of syntactical structure and discourse liberty of native speaker]*. In M.Ju. Oleshkov (ed.). *Diskurs, socium, kreativnost' [Discourse, Society, Creativity]*. Nizhnij Tagil: Nizhnetagil'skaja gos. social'no-ped. akad. Publ., pp. 42–56.
- Olyzko, N.S. (2009). *Cinergeticheskiye printsipy organisatsii khudozhestvennogo diskursa postmodernizma [Synergetic principles of organization of fiction of postmodernism]*. *Vestnik Chel. st. un-ta. – Cheliabinsk state university messenger, 10*, 84–87.
- Saussure, F. de (1986). *Course of general linguistics*. Paris: Payot.
- Veil, G. (1968). *Simmetria [Symmetry]*. Moskva: Nauka.
- Yakobson, R.O. (1983). *Vpoiskakh sushchnosti yazyka. Semiotika [Searching the essence of language]*. Moskva: «Raduga».